

САША РАДОЈЧИЋ

ЗАПИСИ И КОНСТЕЛАЦИЈЕ

О филозофском фрагменту Лазе Лазића

Прво питање које себи поставља читалац који се сусреће са књигом *Шум лицића* Лазе Лазића („Гардис”, Београд 2010) јесте питање о жанру којем припадају ови текстови. Сам аутор их непретенциозно означава као „записе”, и они су заиста, у најширем смислу речи, то: кратке, често чак веома кратке текстуалне форме, по свом саставу највећим делом (али не искључиво!) ненаративна проза есејистичког стила (мада има и стихова и лирски интонираних прозних пасаж), при чему су ти „записи” тематски изузетно разнолики – међу њима се налазе и коментари на различите филозофске категорије, тезе и теорије, белешке о књижевности, али и рефлексije о моралним питањима, о свакодневним животним појавама, успомене на детињство... Лазић се креће кроз шаролике области културе: саговорнике налази у књижевности, музици, у духовности Запада и Истока, оној из древних времена једнако као и из нашег доба. Можда би било најтачније када бисмо *Шум лицића* одредили као интелектуални дневник; али у том дневнику ми нисмо у прилици да пратимо индивидуално време онога ко пише. Записи нису датовани; све је истовремено, све у једној временској равни. Пре него блескови непосредне инспирације, пре него израз послушности према захтеву *carpe diem*, текстови који чине ову књигу су талог дугог искуства и мисаоне обраде тог искуства. И ако кажемо да је реч о филозофским фрагментима, премда се наоко нисмо превише удаљили од првобитне ознаке „записи”, бар наглашавамо њихово порекло у традиционалној, данас често изневераваној и извргнутој иронијском искривљењу, „љубави према мудрости”. При томе, ови фрагменти не заступају

ниједну посебну филозофску доктрину, него „саму ствар”, вођени су конкретним питањима и рефлексјама.

Као што је тешко одлучити се о жанровском одређењу ове књиге, тешко је пронаћи јој најближе сроднике, друге књиге на које наликује. Свакако је могуће да се препозна сличност *Шума лицића* са читавим низом књига написаних на српском и другим језицима – али свака таква сличност се тиче само појединих аспеката, док већ из неког другог угла Лазићева књига стоји као самостална и самосвојна. Она свакако припада великој породици европског мишљења у одломцима, чије претке налазимо у Монтењу и Бекону, и чију част је, упркос свој сили (и насиљу) модерног систематског мишљења, у прошлом веку бранио Теодор Адорно. Понекад Лазићеве фрагменти, не само на први поглед, заличе на Ничеа из његове „средње” фазе, после несавремености, а пре иморализма, фазе чије је средишно обележје изражено речима *сувише-људско*. Унутар хоризонта српске мисаоности, *Шум лицића* је на трагу Андрићеве есејистике (пре него оне изашле испод пера Исидоре Секулић, Сретена Марића или Јована Христића), док је међу савременицима Лазићу најближи Јовица Аћин. Најближи, али не и исти: у питању је, како је већ речено, сличност која се успоставља само на неким равнима облика текста и поступка мишљења. Лазићев фрагмент је мање тематски усредсређен, а у погледу стила је разноврснији, прелази слободно са теме на тему, из прозе у поезију, из расправљања о неком филозофском питању у магловити свет сећања...

Због чега је то тако, како је могуће да буде тако? У питању је филозофски фрагмент који настоји да буде веран мишљењу онаквом какво оно, данас, најчешће јесте: нецеловито, покатакд готово пунктуално (има у Лазићевој књизи и записа који садрже свега једну једину реченицу!), нестално и променљиво, отворено и слободно мишљење. Тематска и стилска разноврсност „записа” показују да пишчева амбиција ни у ком случају није да исцрпи свој „предмет”, већ само да уз предмет нешто каже, да му нешто дода, да га осветли из (још) једног угла... Такав вид мишљења се у филозофској методологији уобичајено одређује као *мишљење у констелацијама*. Говор се организује у провизорне, оказионалне схеме око свог предмета и *са њим*, избегавајући да дефинише било какво чврсто средиште, било у објекту, било у субјекту те релације. Лишено непомеривог упоришта, архимедовске тачке која би му омогућила да помери свет, ово мишљење своју отвореност и слободу плаћа својом несталношћу и несигурношћу. Сваки исказ је ту „само” лични исказ „слабе” субјективности, свака мисао се уобличава у текст који је, видимо то и овде, „само” „запис”.

То „само” је, у овом случају, уједно израз ауторске скромности. Иако својим обимом (450 страница великог формата) може да застраши неискусног читаоца, односно да збунује оног навиклог на инстант-литературу нашега доба, *Шум лишћа* се чита лако и течно, мада не и брзо: јер читалац мора да пажљиво прати ток пишчевих мисли, а уз њих да домисли и сопствене. (Када већ помињемо обим, треба узети у обзир и околност да ову књигу чине три главна дела, такорећи три „књиге у књизи”, чији су наслови „Елизијум”, „Шум лишћа” и „Старо злато”.)

Задржаћемо се на неким Лазићевим темама и начинима обраде тих тема, и покушати да га кроз њих пратимо, надајући се да није потпуно у праву када на једном месту у „Елизијуму” каже: „Ко год зине да говори говориће о себи”; надајући се, дакле, да је ипак могућ и говор о другима. Штавише – да скоро потпуно обрнемо Лазићеву релацију – да, кад год неко хоће да каже нешто о себи, најбоље је да говори о другом.

Најпре о тачним и често продорним запажањима. У кратком запису „Жеље” (стр. 32) Лазић коментарише мотив трију жеља које испуњавају фантастична бића у бајкама и скаскама, и одлично формулише реализацију тих жеља: „Прва жеља удовољава човековој брзоплетости. Друга жеља служи за корекцију. Трећа жеља омогућује враћање на пређашње стање, пре чуда и пре штете.” Оквир тих жеља Лазић види у човековој тежњи да стекне и поседује моћ. Снага таквих и сличних текстова је у њиховој језгровитости (стају у свега неколико реченица), која повремено задобија изглед парадоксалних обрата (као нпр. када се у фрагменту под насловом „Силе”, силама о којима говори модерна физика, додаје још једна, пета сила: „љубавна чежња”). Лазић, ипак, упркос заводљивости таквог елиптичног начина изражавања, више воли да мисао домисли – не у смислу исцрпљивања њених потенцијала, већ у смислу њене разветлености и заокружености.

У тежњи ка сажетости може се ићи још један корак даље – до појединачних исказа у стилу филозофске афористике из епохе просвећености: „Ко хоће да скочи у провалију прво је ископа у себи” (64), или: „Зајам узет од времена не може се никад вратити; одлагање је узимање зајма од времена” (164), или: „Најгоре је кад си заточен у тамници од које све кључеве имаш ти сам” (176), или: „Грех можемо починити без ума, без срца, без воље и намах; али кајати се морамо једино усредсређено, с увиђањем и свом својом душом” (317) итд. Као што се из ових неколико примера види, ти фрагменти сведени на једну реску мисао, углавном се тичу тзв. „животне мудрости”. Као што је већ речено, Лазић не заступа ниједну ексклузивну филозофску или етичку доктрину,

„позицију” коју „аплицира” на сваки поједини „случај”. Тај „случај” је за њега, иако типичан, заправо увек појединачан; наиме, тражи да у појединачности препознамо црте које уопште омогућују било какво закључивање. Да овај Лазићев поступак појаснимо једном аналогijом – у питању је напор да се формулишу морално релевантне максиме на трагу онога што су Грци називали *phronesis*, и које имају исту претпоставку као и грчко *phronesis*: животно искуство и „познавање човека”. И једно и друго се стице дуго и тешко.

Дуго таложење искуства и знања препознаје се у практично сваком Лазићевом фрагменту. Задивљујући је обим онога о чему Лазић има да каже нешто релевантно. Таква широка, енциклопедијска знања, данас не само што више нису „у моди”, већ су и готово недостижна данашњем човеку. Јер, овај располаже многим информацијама, и до многих информација може да дође брже и лакше од било ког од својих предака. Али, да би нека информација постала знање, она мора да буде интегрисана у целину животног хоризонта, мора да у њему буде осмишљена – а управо то, што измиче данашњем, „информисаном” човеку, одиграва се у Лазићевим „записима”. Овде није, дакле, реч само о пишевом образовању, нити само о његовој живој интелектуалној радозналости која захвата у веома широко постављене проблеме и мотиве, већ о стварном познавању, о полихисторском духу који се опире затварању у задате, познате димензије. И по тој својој особини је Лазићев фрагмент (опет) филозофски.

Израз дугог искуства код Лазића често добија један посебан облик. Уобличава се као успомена. Они Лазићеве фрагменти у којима се изражавају успомене, изразити су жанровски хибриди, у којима се есејистичко меша са наративним, имагинација са меморијом, а лично искуство постаје материјал и пробни камен привременог рефлексивног закључка. Пошто је готово увек то успомена из детињства, из најстаријег слоја запамћеног, који животна историја неминовно прекрива идеализујућом скромом, боји га по правилу позитивним (и пожељним) вредностима, у овим фрагментима се често запажа један лирски тон, чак и једна (уосталом очекивана) жаоба за неповратно прошлим временом. У тим фрагментима је филозофски карактер Лазићевог фрагмента на озбиљној проби, увек у ризику да пређе у чисту нарацију, а да мисаоност замени сентименталношћу, појединачно приватним, оно битно оним лично важним. Чини нам се да Лазић избегава наведене опасности; при томе се служи неколиким поступцима. Са једне стране, фрагменти који садрже успомене по правилу су окружени фрагментима другачијег састава, што не

допушта сентименталном тону, ако се уопште појави, да се стабилизује; он тада постаје чинилац мотивске, обликовне и изражајне разноврсности фрагмената. Али, важније од тога, саму успомену Лазић рефлексивно обрађује и тиме предупредује њену доминацију. Успомена је тада део животног искуства, а не његов извор. Тиме сопствене успомене Лазић може да третира као културне, а не пуко приватне чињенице. Овај његов поступак би могао бити поучан за литерарну технику мемоаристике, у којој неретко превазилажење приватног успева тек под предусловом да лично искуство има у исти мах исроријски значајне импликације. Лазићев евокативни фрагмент показује да то није једини начин.

У том смислу ћемо, настојећи да следимо Лазићев поступак, покушати да формулишемо, уместо неког конвенционалног, сумирајућег закључка, претпоставку о разлогу и извору интелектуалне живости „записа” кроз које смо прошли. Та претпоставка циља на то да је Лазић успео да изворну детињу фасцинираност светом трансформише у филозофску радозналост, односно, да оно филозофско у њему свој корен налази у свему оном детињем што је успео да, кроз читав свој дуги животни век, одржи и сачува. Да је филозоф, као у познатој Јасперсовој аналогiji, нека врста детета које се непрестано чуди. И да се утолико више и плодносније чуди, што шире искуство има иза себе. Ето, то су Лазићеви „записи”, филозофски фрагменти, констелације које мисао успоставља око свог предмета: трагови непресахле, првобитне радозналости. Зато успомене на ту радозналост. Зато оне не штрче у филозофском тексту. Зато Лазићеви „записи”, уз сву хотимичну фрагментарност, имају трајни значај.